

השוויית רצון האדם לרצון ה'

מדרגת הישר לעומת הכובש והכרח התגלותה בארץ ישראל

- א. פתיחה
- ב. הצגת האפשרויות השונות
- ג. שיטת הרמב"ם
- ד. דברי בעל הכתב והקבלה
- ה. אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה
- ו. ביאור מדרגת הישר והכובש במאמר הדור
- ז. בארץ ישראל עוברים ממדרגת הכובש למדרגת הישר
- ח. מחיבור טבעי לחיבור של בחירה והכרה
- נספח: הרחבת דברים בשיטת הרמב"ם

א. פתיחה

אחת השאלות המרכזיות בעבודת ה' היא, האם מעבר לחובת הקיום של דבר ה' נדרש האדם לרצות את רצון ה', והאם ועד כמה האדם מסוגל להשוות את רצונותיו לרצון ה'. דיון זה – במידת ההתאמה שבין רצונותיו של האדם מישראל ובין רצון ה', עוסק ביחס שבין התורה והחיים, ובמידת ההתאמה שבין האדם ובין התורה.

נוסף על כך, יש לברר מהן המשמעויות הנפשיות והמעשיות הנובעות ממצב שבו קיים שוני ופער בין רצונותיו של האדם ובין רצון ה'. כמובן, ששאלה זו מחריפה אם נאמר שהאדם יכול ונתבע לאחד את רצונו עם רצון ה'.

1. ראה גם את מאמרו של ד"ר רוג'ר (רחמים) אלימי, "תורה ומדע כביטוי ליושר ועיגולים", בספר זה העוסק בנושא קרוב.

ניתן היה לומר, שהדרכת חז"ל "בטל רצונך מפני רצונו" (אבות ב', ד) תובעת מן האדם, במקרה שרצונותיו סותרים את רצון הקב"ה, לכפוף את רצונותיו לרצון הקב"ה, לכבשם, ולבחור ברצון ה'.

אמנם דומה שבאופן כללי, כך נהג העולם דורות רבים. אלא שבדורות אלו, בהם החופש והבחירה האנושית עומדים במרכז התודעה האנושית, עברנו לעידן חדש. משום כך פעמים רבות, משלא קיימת הזדהות עם הצו הא-לוהי, מופיעה כפירה ועזיבה של דרך חיי תורה ומצוות.

כיצד אנו מתייחסים לתופעות אלו? מה המשמעות של איבוד המוכנות לקבלת עול ומלכות שמים ללא עוררין? מה פשר התהליכים שאנו עוברים ומה משמעותם? האם המציאות הולכת ומתעלה או שמא יורדת?

המאמר שלהלן, מבקש להציג את האפשרויות המרכזיות בחקירות שהועלו, ולהביא את המקורות העיקריים בנושא, כפי שנידונו החל מן הרמב"ם ועד מרן הרב קוק זצ"ל (להלן מרן הרב).²

ב. הצגת האפשרויות השונות

בפתח הדברים נציג כמה תשובות אפשריות לשאלה עד כמה האדם נדרש או מסוגל לרצות ולהשוות את רצונו לרצון ה'.

ראשית, היה מקום לטעון שהאדם נבחן ומוערך רק על פי מעשיו ולא על פי רצונותיו. משום כך אין כלל משמעות למה שהוא מרגיש או רוצה בפנימיותו, באם מבחינה מעשית הוא מקיים את רצון ה' (ומשום כך למשל, אין שום פגם מוסרי בהרהור עברה כל עוד אין האדם חוטא בפועל). אשר על כן אין כל מקום לעיסוק בחקירה שהועלתה.

אך ברור שגישה זו אינה נכונה. לא רק שלא ניתן להתעלם מהחלק הפנימי של האדם, אלא אדרבה עיקר אישיותו של האדם נמצאת בעולמו הפנימי, שהוא עשיר

2. בכותרת המאמר נקטנו בלשון ישר (שיישר רצונו לרצון ה') וכובש (שאצלו יש פער בין הרצונות ונדרש לכבוש רצונותיו) אשר הובאה בדברי מרן הרב קוק על פי דברי בעל הכתב והקבלה. אחרים נקטו בלשונות אחרות, כדוגמת חסיד / מעולה לעומת מושל בנפשו (הרמב"ם בשמונה פרקים); העושה מצד שכלו לעומת העושה מצד הערת התורה (חובות הלבבות, שער עבודת א-לוהים, פרק ג); ישר לעומת צדיק (אצל המלב"ם ועוד); צדיק לעומת בינוני (בעל התניא).

וגדול לאין ערוך מהגילוי המעשי שלו, ומשום כך עולמנו הדתי והחיבור לקב"ה, מתחילים מהעולם הפנימי שבאדם. דבר זה מסביר כמה עניינים: מדוע מצוות רבות עוסקות בחובת הלבבות, מדוע ישנו ערך גדול לכוונה של האדם באופן קיום המצוות, ומדוע הרהורי עברה קשים מהעברה עצמה.³ ניתן אף לומר שמטרתן של כל המצוות היא, מעבר לפעולתן בעולם החיצוני, לחולל שינוי באדם פנימה.

מתוך עמדה זו, ניתן לגשת ולהציג מספר אפשרויות בחקירה שהועלתה:

אפשרות א' – אמנם עבודת ה' כוללת את החלקים הגלויים והפנימיים של האדם, אך האדם בנוי מגוף ונשמה, מחומר ורוח. מצד טבעו הגופני ישנם לאדם צרכים ורצונות גשמיים שפעמים רבות אינם תואמים את רצון ה', ולכן כלל לא ניתן לדבר על התאמה מלאה בין רצונות האדם לרצון ה', אלא עבודת ה' מתאפיינת במתח תמידי של בחירה בין טוב לרע ובמלחמה עם היצר. האתגר של האדם הוא להגביר יצר טוב על יצר רע ולבחור בדרך התורה והמצוות. העמידה באתגר היא זו שנותנת לאדם סיפוק, ובזכות המאמץ של האדם הוא זוכה לשכרו.

אמנם נראה שקשה לקבל גישה זו כאידיאל. התורה והמצוות פועלים על האדם, משנים את אישיותו ומקרבים אותו אל הטוב והיושר. לכן גם אם בראשית דרכו של האדם קיימים בו יצרים, ומשום כך הוא מוכרח להילחם בהם ולנצחם, עם התקדמותו

3. יומא כט ע"א. וכן בגמרא מסכת עבודה זרה (כ ע"ב) "תנו רבנן 'ונשמרת מכל דבר רע' – שלא יהרהר אדם ביום ויבוא לידי טומאה בלילה. מכאן אמר רבי פינחס בן יאיר: תורה מביאה לידי זהירות...". ושמעתי ביאור, שדין איסור הרהור הוא באמת חידוש של תורה, שהרי מבחינה מוסרית אנושית היה מקום לומר שאין בכך כל רע, ומשום כך קבע רבי פינחס בן יאיר 'מכאן' שתורה מביאה לידי זהירות – דהיינו שמכוח התורה אנו מבינים את הקשר לצורך בניקיון המחשבה. וכפי שכתב הרמח"ל (מסילת ישרים, פרק יא):

בענין המחשבה, כבר אמרו בתחילת הברייתא שלנו, "ונשמרת מכל דבר רע" – שלא יהרהר אדם ביום וכו". ואמרו עוד, "הרהורי עברה קשים מעברה". ומקרא מלא הוא "תועבת ה' מחשבות רע" (משלי ט"ו, כו).

וכן כתב הר"ן (דרשות הר"ן, הדרוש החמישי):

הנה נתבאר שמחשבת השם יתברך בקיום מצותיו, הוא פרי המצות ושורש העבודה. ועל זה הדרך גם כן שורש המחשבה בעבירה, הוא שורש המרי. והוא אמרם ז"ל "הרהורי עבירה קשין מעבירה וכו'", כמו שכתוב בדרש במה אקדם (דרוש שישי).

הנה מבואר שהמצות והעבירות העיקר בהן היא הכוונה, אם כן מחשבת הלב הוא שורש העבודה והמרי, ולזה אמר "מכל משמר נצור לבך וגו'" (משלי ד', כג), כי להתפעלויות הנפשיות אשר שרשם ויסודם הלב, מבוא גדול בדבקות השם יתברך והקורבה אליו.

של האדם הוא הולך ועובר שינוי וזיכוכ המשפיעים גם על רצונותיו.⁴ לכן נרחיב במהלך המאמר בעיקר בשתי האפשרויות הבאות:

אפשרות ב' – יש לחלק בין מצוות ועניינים שונים. ישנם דברים שבהם אכן צריכה להיות זהות בין רצון האדם ובין רצון ה', וישנו חיסרון מהותי באדם כל עוד הוא אינו רוצה את רצון ה'. לעומתם, ישנם דברים בהם לא נדרש מן האדם, וייתכן שאף לא רצוי או לא אפשרי, שהאדם ירצה את רצון ה'.

אפשרות ג' – התורה והמצוות הם גילוי של רצון ה'. רצון ה' ומצוותיו הם בעברונו ואנו נוצרנו מתוך התאמה מלאה לרצון זה, ומשום כך השאיפה היא להגיע למדרגת חיים בה האדם מאחד את רצונו עם רצון ה' בכל הליכות חייו.

יש לברר האם לדיון זה ישנה הכרעה אחת, או שיש לחלק באדם עצמו בין שלבים שונים שהוא עובר, ובין נשמה לנשמה או בין תקופות ועידנים שונים.

במהלך המאמר נדון באפשרות ב', שבה נקט הרמב"ם, ולאחר מכן נדון באפשרות ג', שבה נקט מרן הרב קוק. הנספח למאמר עוסק ביחס שבין דברי הרמב"ם ובין אפשרות ג'.

ג. שיטת הרמב"ם

בשאלה המרכזית בה פתחנו דן הרמב"ם בהקדמתו לפרקי אבות (שמונה פרקים, פרק ו). שם הוא חוקר מי גדול ממי – החסיד או הכובש את יצרו.⁵ דהיינו, האם גדול האדם שרוצה מצד רצונו הפנימי לעשות את הטוב, או גדול האדם שרצונו לעשות רע ולחטוא, אך מושל בנפשו ואינו חוטא משום הגנאי שבדבר וההכרח לשמור את רצון ה'.

כתב הרמב"ם, שהפילוסופים כתבו שגדול יותר מי שטבע נפשו לרצות את הטוב, וכך גם עולה מדברי שלמה המלך שאמר "נפש רשע אַתָּה רע... ושמחה לצדיק עשות משפט...". (משלי כ"א, י-טו); אך לעומת זאת בדעת רבותינו נראה שגדולה מעלת

4. עיין למשל ברכות סא ע"ב – "צדיקים יצר טוב שופטין", וכתב על זה הפלא יועץ בערך יצר: רוצה לומר, שהצדיק בדבר שהורגל בו כבר, יצר הטוב מושל בו עד שלא תאווה נפשו לעשות רע.

ועיין בסוכה (נב ע"ב) ובקידושין (ל ע"ב), בעניין כוח התורה כנגד היצר "אם אבן – נימוח, ואם ברזל – מתפוצץ".

5. כך תרגם הרב קאפח, ובתרגומים אחרים – "המעולה לעומת המושל בנפשו".

המתאוה לעברות, שהרי אמרו "כל הגדול מחבירו יצרו גדול הימנו" (סוכה נב ע"א), וכן נאמר "לפום צערא אגרא" (תרגום: לפי הצער, כך השכר. אבות ה', כג), ואם כן גדול שכרו של מי שמתאוה לעברה ממי שלא מתאוה לה. וכן קבעו חז"ל: "ר' אלעזר בן עזריה אומר: מנין שלא יאמר אדם אי איפשי [תרגום: איני רוצה, איני יכול ומעוניין] ללבוש שעטנז, אי איפשי לאכול בשר חזיר, אי איפשי לבוא על הערוה, אבל איפשי מה אעשה ואבי שבשמים גזר עלי כך" (ספרא פרשת קדושים פרק י"א, כב), כלומר שאל לו לאדם לומר שמצד עצמו אינו רוצה בעברה, אלא אדרבה, יאמר האדם שהוא מצדו מעוניין ללבוש שעטנז ולאכול חזיר וכיוצא באלו, ורק מצד הגזרה הא-לוהית הוא מבטל את רצונו ומקיים את דבר ה'.

לכאורה גישת הפילוסופים נראית טהורה וזכה יותר, בעוד שדברי חז"ל הנותנים הכשר לרצונות שליליים אינם מובנים ודורשים הסבר.

אלא שחז"ל ביקשו ללמדנו, שאין לאדם להתעלם מיצריו, וזאת משום שהיצר במהותו איננו רע, וכפי שמלמדים אותנו חז"ל על הנאמר בסיום הבריאה:

רבי נחמן בר שמואל בר נחמן בשם רב שמואל בר נחמן אמר: "הנה טוב מאד" (בראשית א', ל) – זה יצר טוב "נהנה טוב מאד" – זה יצר רע. וכי יצר הרע טוב מאד? אתמהא! אלא שאלולי יצר הרע לא בנה אדם בית ולא נשא אשה ולא הוליד ולא נשא ונתן. וכן שלמה אומר "כי היא קנאת איש מרעהו" (קהלת ד' ד). (בראשית רבה ט', ז)

האדם נברא בעולם, ויצריו הם הכוחות המניעים והדוחפים אותו לפעול ולעשות. משום כך יצריו אינם שליליים במהותם, ואל לנו לעקרם ולסרסם. עלינו למצוא את האיזון הנכון לאותם כוחות מתוך ריסונם וקידושם. מכאן גם יובן מדוע קבעו חז"ל, שדווקא לאנשים גדולים קיימים יצרים גדולים וחזקים.⁶

6. ובמשנה ברכות (ט', ה) נאמר: "חייב אדם לברך על הרעה כשם שהוא מברך על הטובה, שנאמר 'ואהבת את ה' א-להיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך' (דברים ו', ה). 'בכל לבבך' – בשני יצריך – ביצר טוב וביצר רע". מכאן למדו שיש לו לאדם לעבוד את בוראו הן ביצר טוב והן ביצר הרע. אמנם יש להעיר כי ניתן להבין את הנושא בשני אופנים (אשר באמת הם שתי מדרגות, זו למעלה מזו):

- א. אמנם היצר מבקש לחטוא, אך ללא כוחות החיים שמופיעים בעקבותיו היו יורדים ונשפלים אף כוחות החיים של הקודש, ומשום כך בחשבון כולל יש בו ערך ונחיצות.
- ב. היצר עצמו משמש בעבודת ה', ועל ידו ובאמצעותו מתגלה מדרגה עליונה יותר בעבודה. מדרגה זו היא עצמה מדרגת הישר, אשר נדון בה לקמן.

כתב הרמב"ם שיש ליישב את הסתירה בין שתי הגישות על ידי חלוקה בין שני סוגי עניינים: ישנן מצוות המובנות על פי שכל ועל פי המוסר האנושי, ובהן אכן מעולה יותר הוא האדם שרוצה את הטוב ורצונו מאוחד עם רצון ה'. אך אותן מצוות שאינן מובנות בשכלו של האדם ואילולי התורה לא היו רעות כלל, בהן אכן האדם אינו נדרש לרצות את רצון ה', ואדרבה גדול שכרו של המתגבר על יצרו.

דרישה כפולה ומורכבת זו, יש בה רווח כפול: באותן מצוות שמובנות לנו, האדם נדרש לרומם את עצמו ולכוון רצונו לרצון ה'. אך לעומת זאת באותן מצוות שאינן מובנות, דווקא המוכנות להתמסר לצו הא-לוהי בניגוד לרצון האנושי המתאוה לדבר, היא זאת המגלה ומבטאת את קבלת עול מלכות שמים מצד האדם. משום כך מובנת הדרכת חז"ל שאל לו לאדם לתלות את סיבת אי אכילת החזיר בטעמים פשוטים כמו לכלוך או נזק בריאותי, אלא אדרבה עליו לומר שלולא רצון ה' היה אוכל חזיר ורק משום שה' גזר שלא לאכול, הרי הוא מבטל את רצונו לרצון גבוה.⁷

דומה שבמיוחד בדורנו, בו אנו שומעים פעמים רבות את האמירה שהאדם בוחר לקיים רק את המצוות שהוא 'מתחבר' אליהן, נדרשת קבוצת מצוות זו, שיסוד קיומה הוא ההתבטלות לצו הא-לוהי. ובאמת קבוצת מצוות זו מהווה עדות וגילוי, שהמניע לקיומן של כל המצוות אינו ההישענות על השכל האנושי בלבד אלא מצד מקורן הא-לוהי.

מתוך כך מובן שגישת הרמב"ם אינה נובעת רק מתוך אילוץ והכרח למצוא קבוצת מצוות בהן ניתן לרצות נגד רצון ה' (מפני המקורות המורים כן). הרמב"ם הבין, שקבוצת מצוות זו בונה באדם קבלת עול מלכות שמים והתבטלות לרצון ה', שהייתה חסרה אילו כל המצוות היו נעשות מפני ההיגיון הפנימי שבהן.

ד. דברי בעל הכתב והקבלה

הכתב והקבלה בפירושו על התורה (בראשית מ"ז, ט) כתב:

וכבר הוסכם מגדולי המחברים, שהעובד בדרך הישר הוא מעולה מן העובד בדרך הכובש, דלא כדעת הרמב"ם בשישי לשמונה פרקיו שמחלק בין החוקים למפורסמות.

7. עיין בזרע אפרים לרב אפרים זלמן מרגליות על פסיקתא רבתי (פיסקא ד דעשרת הדברות ד"ה פרה אדומה) בביאור המעשה עם דמא בן נתינא שכיבד אביו ולא העירו בשעה שביקשו לקנות מאביו, וזכה בפרה אדומה – וזאת ללמדנו שעיקר קיום המצוות מצד החוק הא-לוהי שבדבר, עיין שם בדבריו ובמקורות שהביא.

כלומר, שבניגוד לרמב"ם, השאיפה היא להגיע למדרגת הישר הרוצה את רצון ה' בכל המצוות כולן, ואף באותן מצוות אשר מצד השכל ניתן להשיב עליהן.⁸

ביאר הכתב והקבלה את החילוק שבין הישר ובין הכובש: אצל הכובש הנפש הבהמית עומדת במקומה ומתעוררת בכל יום לתבוע את צרכיה, אלא שהאדם מצד נפשו המשכלת הרוחנית מצליח לכבוש אותה. אדם זה נמצא למעשה במלחמה כל ימיו. לעומתו, הישר הוא האדם שהתעלה למדרגה עליונה יותר, שבה אין הוא זקוק כלל למלחמה עם כוחותיו, אלא שמכוח אהבת ה' שבלבו רוצה הוא לעשות את רצון ה'. כך הוא מתאר את נפשו של הישר:

תמימה באין ריב ומדון בנפש פנימה. אם הלב מלא באהבת השם ולא נשאר בלב מקום פנוי לשכון שם תאוה בהמית, כעניין ולבי חלל בקרבי. שהתאוה הבהמית היא כמת וכחלל, ואינה מתנגדת אל התאוות הנפשיות הרוחניות.

וביאר עוד, שהזוכה למדרגה זו נקרא חי באמת, משום שכל כוחות חיי משמשים לעבודת ה', וכולם מביאים אותו אל שלמותו.

ה. אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה

הבחנה זו, שבין צדיק הנלחם ביצרו ובין השלם שאינו זקוק עוד למלחמות, מופיעה במסכת תענית (טו ע"א) בדרשתו של רב נחמן בר יצחק לפסוק "אור זרע לצדיק ולישרי לב שמחה" (תהילים צ"ז, יא), אשר ממנו למד כי קיימת הבחנה בין מדרגת הצדיקים ובין מדרגת הישרים:

לא הכל לאורה ולא הכל לשמחה. "צדיקים" – לאורה ו"ישרים" – לשמחה.

ביאר רש"י (שם) כי הישרים זוכים לשמחה כיוון שהם עדיפים מצדיקים. וביאר המלבי"ם (ביאור המילות על הפסוק) כי הצדיק הוא זה שנלחם ביצרו וכובשו, ולעומתו, טבע הישר נוטה אל היושר ואינו נדרש למלחמה פנימית עם יצרו. וכן בדומה הובא במדרש שמואל למסכת אבות⁹ ובדברי ר' חיים מוולוז'ין.¹⁰

8. נראה שכיוון דבריו בין היתר לאדמו"ר הזקן, בעל התניא, שחילק בספרו בין מדרגת הבינוני ובין מדרגת הצדיק. הבינוני הוא האדם שמבחינת הקיום המעשי מקיים את רצון ה', אך בתוכו פנימה יש לו מלחמות עם היצר. לעומתו, הצדיק, שלבו חלל בקרבו בלי שום צורך למלחמה עם היצר, ומעלתו שלמה וגדולה יותר.

9. המדרש שמואל בביאור המשנה באבות הביא את דברי הגמרא בתענית כדי לבאר דברי רבי האומר: "איזו היא דרך ישרה שיבור לו האדם? כל שהיא תפארת לעושה ותפארת לו מן

ויש להדגיש, שהכובש נקרא צדיק, משום שהוא הולך בדרך ה' ומקיים תורה ומצוות, אלא שיש לו מלחמה אל מול רצונותיו הפנימיים.¹¹

מין הרב ביאר כי שתי המדרגות הנדרשות בגמרא בתענית מקבילות לשתי הבחינות שהובאו ברמב"ם, והסביר את עניינן:

האדם" (אבות ב', א), וכתב לבאר:

פירוש, מי שכובש יצרו עתה נקרא צדיק, ומי שהיה יצרו הרע כבוש תחתיו מקודם נקרא ישר, שכבר אינו מצטער במדה הטובה שכבר הוא רגיל בה. והצדיק אינו שמח, כי הוא מצטער לכבש את יצרו שמנגד לו. ומי שיצרו כבוש כבר, שהוא הישר, הוא שמח בלי צער. (מדרש שמואל ב', א. הוצאת ס.ל.א בני ברק, תשס"ח, עמ' קה)

הבחנה זו שבין מדרגת צדיק לישר מופיעה במקומות נוספים, למשל בתהילים ל"ב, יא: "שמחו בה' וגילו צדיקים והרנינו כל ישרי לב", ומיד לאחריו: "רננו צדיקים בה' לישרים נאווה תהלה" (ל"ג, א).

ומה שנראה בפסוק שאף הצדיק זוכה לשמחה, וזה לכאורה היפך הגמרא בתענית הנ"ל, ביאר המלבי"ם (ל"ג, א) שהצדיק שמח רק בלבו ואילו הישר מרנן בפועל, עיין שם בכל דבריו הכיחד הצדיק הולך וקונה מדרגת הישר. ומה שיש להשיב מתהילים ס"ח, ד, עיין במה שכתב בקרן אורה לגמרא בתענית הנ"ל.

10. בפירושו לאבות – רוח חיים (ד', ט) כתב:

... אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה. רצה לומר הצדיק אשר עזן יצרו טורדו רק מתגבר על ידי צער, הנה אורו הוא כמו זריעה בקרקע, יודע שלבסוף יצמח אבל כעת אין לו עדיין. אבל לישרי לב, מי שלבו כבר ישר ואין לו שום עקמימות מיצרו, הוא שמח גם עתה בחלקו.

וכן ביאר יסוד זה בפרק קניין תורה (ו', א) בביאור היחס שבין "צדיק חסיד ישר ונאמן", עיין שם.

11. אמנם יש להעיר, כי ייתכן ולמרות שבמודע הכובש מעוניין בקיום רצון ה' ומתאמץ בכך, אי אפשר שלא תהיה השפעה של רצונותיו ותאוותיו על דרכו, והם יטוהו משלמות דרך התורה והמצוות. דבר זה מבואר בדברי הרמח"ל במסילת ישרים (פרק ז'), בהם ביאר את ההבדל שבין מדרגת הזהירות ובין מדרגת הנקיית:

הנזהר במעשיו, ורואה שלא יחטא במה שכבר נודע לו ומפורסם אצל הכל היותו חטא, אמנם עדיין איננו אדון בעצמו שלא ימשוך לבו מן התאוה הטבעית, שלא תטהו להראות לו היתרים באיזה דברים שאין רעתם מפורסמת. וזה, כי אף על פי שהוא משתדל לכבש את יצרו ולכפות את תאוותיו, לא מפני זה ישנה את טבעו ולא יוכל להסיר מלבו התאוה הגופנית, אלא שיכבש אותה וילך אחר החכמה ולא אחריה, אך על כל פנים חשק החומריות עושה את שלו להסיתו ולפתותו.

כלומר, למרות שבגלוי הצדיק מנצח את היצר, וכבר קנה את מדרגת הזהירות, הרי בעניינים מסוימים, באופן לא מודע, חשק החומריות יפתה אותו ויורה לו היתר.

השוויית רצון האדם לרצון ה'

הכובש את יצרו הרי רצונו נפרד הוא מצד עצמו, אלא שהתורה, שאינה עדיין עצמית בו, מאירה את חשכו ומנחה אותו ללכת באורה ישר, ועל ידי זה הוא משיג שמחה עולם בעת הגמול. (עולת ראי"ה חלק ב, קבלת שבת, עמ' יז)

הצדיק הוא הכובש, שעדיין אינו רוצה מעצמו לעשות את רצון ה', נמצא במלחמה בין רצונות נפשו ובין רצון ה', ומשום כך אינו זוכה לשמחה אלא האור זרוע לו, כלומר כמו שהזרע נמצא מתחת לאדמה ועדיין לא התגלה, כך אצלו השמחה תתגלה רק לעתיד לבוא.

אך לעומת זאת הישר, אשר רצונו מאוחד עם רצון ה', מסוגל לשמוח כבר בחייו בעולם הזה:

אבל לישרי לב, שישירו רצונם כרצונו של השם יתברך, שהוא נמשך לו מרוממות כבוד גדלו, הם משיגים בנפשם עצם השמחה, ולא רק באמצעות האור, והם רואים עולמם בחייהם. (שם)

דומה הדבר להבדל שבין שני בני אדם העובדים בעבודה מסוימת. האחד אינו חפץ בעבודה מצד עצמה, אך זקוק לכסף ומשום כך מוכן לעבוד. אדם זה ישמח רק בעת שיקבל את משכורתו בסיום עבודתו. השני, לעומתו, מרגיש התאמה ושייכות לעבודה בהיותה מוציאה את כוחות חייו לידי גילוי. אצל אדם זה, השמחה נמצאת בעצם עבודתו מדי יום.

הבחנה זו, בין הצדיק הכובש לישר, אינה סטטית. מדרגת הצדיק הכובש היא השלב הראשון במסע לעבר מדרגת הישר. רק מי שעובר את מדרגת הכובש, ומוכן לעמול קשה ולהתגבר על יצרו, יוכל להגיע בסופו של דבר למדרגת הישר.

כך כתב הרב, במקום אחר:

ולפיכך אמרו ז"ל לא הכל לאורה ולא הכל לשמחה. צדיקים לאורה וישרים לשמחה. צדיקים לאורה דכתיב "אור זרוע לצדיק". וישרים לשמחה דכתיב "ולישרי לב שמחה".

כשאנו מעמידים את האורה לעומת השמחה, נמצא אותה כדמות הכנה לגבי התכלית. כל מה שמוסיפין אורה השמחה מתגדלת...

ומזה אנו למדים שהמושג של הצדק שתואר צדיק נובע ממנו. והמובן של צדקות בכלל, היא הכשרה להישרות שהיא המטרה. ובשביל כך הונח התואר ישר לאברהם

יצחק ויעקב. שנקראו ישרים, וספר תולדותיהם נקרא ספר הישר (עבודה זרה כה ע"א).
(מאמרי הראי"ה חלק ב, "זכר צדיק", עמ' 378)

כלומר, היחס שבין הצדיק הכובש לישר הוא יחס של הכנה אל התכלית והמגמה לה זכו אבותינו שנקראו ישרים.

שלב הכובש אינו שלב קל. זהו שלב שבו האדם נדרש לשנות את אישיותו – הקול הא-לוהי בא מבחוץ ותובע מהאדם להשתנות. זהו שלב שבו האדם נדרש להתבטל אל הקול הא-לוהי – ורק בהמשך תופיע התכלית – מדרגת הישר שאצלו מופיעה ההזדהות. אמנם זהו שלב הכרחי, שבו האדם שובר את החומרות שבו ומתוך כך יכול להתעלות לעבר מדרגת הישר.

אף באדם עצמו יש ובעניינים מסוימים הוא עדיין במדרגת כובש ובעניינים מסוימים כבר זכה לזכך יצרו והתעלה למדרגת הישר.¹²

ו. ביאור מדרגת הישר והכובש במאמר הדור

ב'מאמר הדור' עסק מרן הרב בחילוקי המדרגות שבין הישר והכובש על מנת להסביר את ההבחנה שבין עבודת ה' שבארץ ישראל לעומת חו"ל, ומשמעות חזרת האומה מן הגלות הארוכה לארצה, וכך ביאר את היחס שבין הכובש והישר:

כהטבה המוסרית של היחיד, כן של הכלל כולו היא נכללת בשתי המדרגות הידועות של הישר והכובש.

כשם שהיחיד בשעה שהוא עדיין לא עלה עד מרום פסגת המוסר הגמור, בשעה שבטבעו עוד לא נחקק יפה החותם של הצדק והטוב, אז דרכו הישרה קשה עליו, הוא צריך למלחמות על כל צעד והוא מוכרח להדוף את כחותיו הרעים, לכבשם ולבטלם לפעמים.

אבל זה איננו דרך האורה עדיין, כי כאשר יוסיף לקח, וישתמש באורה של תורה מצורף עם המאור השכלי והנטיה הטבעית, שבלב הישר והתמים שהתעורר יפה, אז ימצא כי הוא איננו צריך כל כך להיות בעל מלחמות. ואם לפעמים יהיה לו צורך במלחמה, יראה גבורה אחרת, ולגמרי אחרת, כי לא יכבוש את שום כח מכחות נפשו שיהיו אסורים וכלואים, שלא יעשו מאומה, כי אם יקחם ישעבדם בחבלי אדם ובעבותות אהבה אל הטוב ואל היושר, אל מרומי המגמות היותר נשאות, שהם הנם

12. על פי מרן הרב בעולת ראי"ה חלק ב, מנחה לשבת, עמ' קמו. בדומה עיין גם בפלא יועץ בערך יצר, שכתב שאותו אדם יכול להיות צדיק לעניין מסוים ורשע לעניין אחר, עיי"ש.

השוויית רצון האדם לרצון ה'

החפצים הא-להיים. ואז יצא מכלל עבדות ויהיה בן חורין, מאושר, עטור בעבדות העליונה שהיא עטרת תפארת, "עטרת זהב מזוקק על ראשו". (עקבי הצאן, עמ' קיב)

מדברי הרב עולים מספר עניינים מרכזיים ביחס שבין שתי המדרגות:

א. מדרגתו המוסרית של הכובש, עדיין אינה בשלמותה. בטבעו קיימים עדיין יצרים, ועל כן מוכרח הוא להילחם בהם, לכבוש את כוחותיו, ולפעמים אף לבטלם.

לעומתו, הישר אינו זקוק לאותה מלחמה, ואף אם ידרש למלחמה – תופיע בו גבורה מסוג אחר, לא של כבישה וביטול הכוחות, כי אם לקיחת ושיעבוד אותם כוחות אל הטוב והחפץ הא-לוהי.

נמצא שבעוד שהכובש עובד את ה' רק עם חלק מכוחותיו (שהרי חלק מכוחותיו הוא כובש), הישר עובד את ה' בכל כוחות חייו מתוך הרמוניה ושלווה ועבודתו המוסרית מתרכזת בניתוב הנכון של כלל הכוחות.¹³

ב. הכובש הוא כעבד ואילו הישר כבן חורין המעוטר בעבדות העליונה. הכובש, בגלל המלחמה הפנימית שנמצא בה, מרגיש כאותו עבד הנדרש לעשות את רצון אדונו מבלי שנשאל האם גם הוא מעוניין לעשות כן. לעומת זאת, הישר הוא בן חורין, משום שאצלו קיום רצון ה' אינו עומד בסתירה לרצונותיו. הוא מכיר כיצד רצון ה' הוא הגילוי של המגמות והאידיאליים היותר גדולים, ומשום כך התמסרותו להיות עבד ה' היא זכות וכבוד הנעשית מתוך בחירה המאשרת את חייו.¹⁴

דומה הדבר להבדל שבין שני בני אדם: על ראש האחד מונחת אבן כבדה. אבן זו היא מעמסה כבדה, ובוודאי היה שמח להורידה. על ראש השני, לעומת זאת, מונח כתר גדול עמוס באבנים טובות. כתר זה אינו מעמסה, אלא אדרבה מקור לאושר ושמחה.¹⁵

13. נראה שבעוד שבדברי הכתב והקבלה הדגש במדרגת הישר הוא בהמתת כוחות התאוה הבהמית, אצל מרן הרב הדגש הוא בשימוש כלל הכוחות אל הטוב.

14. על דרך דברי דוד המלך: "אנה ה' כי אני עבדך אני עבדך בן אמתך פתחת למוסר" (תהילים קט"ז, טז), שדווקא עבדות ה' משחררת ופותחת את המוסרות והכבלים בהם היה נתון האדם לפני כן.

15. בשולי דברי הרב שהזכיר כי הישר הוא בן חורין המעוטר בעבדות שהיא ככתר, יש מקום לציין למספר מקורות:

א. הגמרא מתארת את תהליך שחרור העבדים בשנת היובל:

מכאן אמר רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקא: מראש השנה עד יום

ג. מצד המישור ההכרתי, מצד דעת א-לוהים, באמת ישנו הבדל גדול מאוד בין הכובש הצדיק ובין הישר. ההבדל בעבודה ובתפיסה נובע מהשגה שונה באידיאל הא-לוהי. רק אצל הישר מופיעה תורה חיים הרמונית הכוללת ומחברת שמים וארץ, גוף ונפש. בעוד אצל הכובש נראה שיש פער ושוני בין התורה ובין החיים, הרי אצל הישר מתגלה שהתורה עצמה מחיה את החיים. ובאמת כל דרישות החיים שמופיעות אצל הישר אינן אלא שיקוף לתביעות עליונות וגדולות של דעת א-לוהים, וכפי שיתבאר לקמן.

ז. בארץ ישראל עוברים ממדרגת הכובש למדרגת הישר

מתוך הבנת וביאור שתי מדרגות אלו, קובע ומחדש הרב (שם בהמשך):

-
- הכפורים לא היו עבדים נפטרין לבתיהן ולא משתעבדין לאדוניהם, אלא אוכלין ושותין ושמיחין ועטרותיהן בראשיהן. כיון שהגיע יום הכפורים – תקעו בית דין בשופר, נפטרו עבדים לבתיהן, ושדות חוזרות לבעליהן. (ראש השנה ח ע"ב) הרי שהעטרה היא סמל לחירות.
- ב. וכן נאמר במדרש שהמקיים תורה זוכה והיא נעשית לו לעתיד עטרה על ראשו: "וברכה לראש משביר". אמר רבי תנחומא: אם מלמד אדם תורה בעולם הזה, לעתיד לבא עתידה היא להיות עטרה על ראשו. (מדרש משלי י"א, כד)
- ג. הכתוב מתאר את כתרו של דוד המלך: וַיִּקַּח אֶת עֲטֹת מַלְכָם מֵעַל רֹאשׁוֹ וּמִשְׁקָלָהּ כֶּכֶר זָהָב וְאֶבֶן יָקָרָה וַתְּהִי עַל רֹאשׁוֹ דָּוִד... (שמואל ב י"ב, ל)
- חז"ל התקשו (עבודה זרה מד ע"א) כיצד יכל דוד לשאת על ראשו משקל כה כבד, ותירצו שם שלושה תירוצים:
- א. אמר רב יהודה אמר רב: ראויה לנוח על ראש דוד [=כלומר שלא שנשאה ממש אלא היתה מידתה כמידת ראש דוד].
- ב. רבי יוסי ברבי חנינא אמר: אבן שואבת היתה בה דהות דרא לה [=כלומר שהיה 'מגנט' מעל הכתר והוא היה מושכו כלפי מעלה, כך שלא נשא דוד את משקל הכתר על ראשו].
- ג. רבי אלעזר אמר: אבן יקרה היתה בה ששוה ככר זהב [=כלומר שבאמת הכתר היה קל, ורק שויו היה כמשקל של ככר זהב מפני אותה אבן יקרה שבכתר].
- ועל פי דברי מרן הרב, נראה שעומק כוונת דברים אלו לומר שכאשר הכתר משמש לכבוד ולתפארת הרי אין מרגישים את כובד משקלו. וכך הוא ביחס למצוות התורה – כאשר הצד השכלי ההכרתי העליון שבאדם מבין את הגודל האידיאלי הנעוץ במצווה, הרי אין היא עול על האדם אלא כבוד לו.

השוויית רצון האדם לרצון ה'

א. כשם שמדרגת הישר והכובש נמצאות באדם הפרטי, כך הם קיימות ביחס לכלל – לאומה.

ב. בסדרי הדורות ישנן תקופות בהן מתאימה יותר דרכו של הכובש, וישנן תקופות שבהן קיים הכרח להופעת מדרגת הישר.

ג. בזמן הגאולה הנשמות בכללותן מסוגלות ומתאימות לעבודה במדרגת הישר, ומשום כך ניתן, ואף קיים הכרח, לעבור ממדרגת הכובש למדרגת הישר.¹⁶

היהדות שבחוץ לארץ היא מקבילה ומתאימה למדרגת הכובש – בחו"ל מציאות החיים אינה יכולה להופיע במלואה ובטהרה, החיים מתאפיינים בעיסוק בצרכי הפרט ואין בהם עיסוק בענייני כלל האומה של מלחמות וסדרי מלוכה. הצורך בכבישת הכוחות הוא הכרחי, האוויר המזוהם והמורעל שבחו"ל מוביל לכך שלא ניתן להרחיב את כוחות החיים אלא יש לצמצמם, כאדם שנשכו נחש, שעליו לנוח ולמעט בתנועות, שכן כל תנועה יכולה להמריץ את התפשטות הארס. על כן בחו"ל צריכה להופיע מדרגת הכובש ובדרך זו ניתן להתקרב אל ה'.

אמנם, בארץ ישראל צריכה להופיע מדרגת חיים אחרת, וכך כתב הרב:

אבל לא זאת היא תורת החיים הנצרכת לדור של עקבא דמשיחא, שהיא מוכרחת להמשך מארץ החיים ממקום בית חיינו.

16. בעוד הרמב"ם דיבר על שני סוגי קבוצות – האחת בה ניתן להגיע למדרגת הישר והשנייה שלא; ובעוד בעל התניא מגדיר את הצדיק (המקביל למדרגת הישר), כמדרגה המיועדת ליחיד סגולה שזכו לנשמה מיוחדת; הרי אצל מרן הרב קיים מעבר טבעי ממדרגת הכובש לישר. להשלמת כיוון חשיבתו של מרן הרב, יש לציין כי רבי צדוק הכהן מלובלין עסק במקומות רבים ביכולת של הצדיק להתרומם למדרגת הישר על סמך דברי הפסוק "אור צדיקים ישמח" (משלי י"ג, ט), דהיינו שבחינת השמחה שהייתה משויכת לישר – "לישרי לב שמחה", הולך וקונה אותה גם הצדיק! למשל:

דאמרו "צדיקים" לאורה, 'ישרים' לשמחה. דצדיק שהוא מי שיש לו עסק ומלחמה להתגבר על היצר הרע אין לו שמחה עדיין ונצרך לאורה, שיופיע לו השם יתברך כדי שיוכל להתגבר. והשמחה זוכה רק מי שזוכה ליישר הלב מכל וכל, שלא יפתהו היצר הרע לרע כלל. מכל מקום כתיב "אור צדיקים ישמח", שעל ידי האור זרוע לצדיק זוכין ליישר הלב ולהוריק הרע מלב כסיל מכל וכל וזוכין לבחינת "לישרי לב שמחה".

(פרי צדיק פרשת בא – אות ד)

[ובדומה עיין גם שם ראש חודש שבט – אות ה; משפטים – אות יב; פסח – אות לג; ל"ג בעומר וסיום הש"ס – אות ד; ראה – אות יג].

כנסת ישראל התנערה לתחיה, ביחש להרצון של הדור הצעיר. הכחות נתעוררו בתעורה נפלאה ומתמהת. אין בשום אופן אפשרות להכניעם בדרך כבישה, כי אם לרוממם ולשגבם, ולהראות לפנייהם את הדרך של האורה הרוממה והאדירה. (שם, עמ' קיד)

חזרת האומה לארצה מתאפיינת בגילויי חיים אדירים, בגילוי של נשמות בעלי רצון אדיר, ומעתה לא ניתן יותר לכובשם. הרצון של האומה לקום לגאולתה, לעסוק בעמל כפיים, בספורט, בגבורה וכיוצא באלו אינו מקרי. הוא עדות לכך שהגיעה העת להתרומם למדרגת הישר, העובד את ה' בכל כוחות חייו.¹⁷

מדרגה זו, של עבודת ה' בכל כוחות חייו, מאפשרת לישר להיות מחובר למציאות של חיי העולם הזה ולרוממה לתכליתה, כפי שהתגלה אצל האבות שחיו בארץ ישראל, כדברי הרב במקום נוסף:

... וזוהי מדרגת הישר שאינו פורש מעסקי עולם הזה כי אם עושה בהם ומרחיבם, מגדילים ומאדירים, לתכלית ההצלחה האמתית. והיא היתה מדת האבות כפי שמסופר בתורה מעסקיהם הגשמיים, כדברי חובות הלבבות בשער הפרישות. וכבר אמרו חז"ל שאברהם יצחק ויעקב נקראו ישרים. כי זאת היא מדרגת הישר, שלבו שמח בכל טוב שהשפיע ד' הטוב בעולם, "ולישרי לב שמחה", וטהרת נפשו ותומתו תנחהו להיות משתלם מכל דבר, ומוסיף בישובו של עולם ושכלולו ועם זה יוסיף שלימות והצלחה אמיתית, והיינו מפני שארחות חייו קשורים יפה בצירוי המדעיים ורגשותיו הנעלים. (עין אי"ה ברכות א, פרק ה אות פז)

זוהי תורת ארץ ישראל, בה מתגלה שהתורה לא רק שאיננה צוררת את הופעת החיים, אלא אדרבה היא מקור גבורתם ופארם.

ונבאר יותר מדוע בארץ ישראל ישנו הכרח להופעת מדרגת הישר.

א. היחס בין הכובש והישר והיכולת להתרומם למדרגת הישר בה מופיעים כל כוחות החיים, קשורים בעומק העניין ליחס שבין החומר והרוח, שהרי באם הם מתנגדים

17. להבחנה זו, שלאנשים שונים ובתקופות שונות קיימים סדרי חיים והנהגה שונים, והצורך להכיר בכך, עיין במשל המופלא שהביא מרן הרב (פנקסי הרא"ה חלק ב, אות כו, עמ' ק) – שיש אדם בריא שנכנס לבית חולים ולא מבין את הנהגת הרופאים והחולים, לעומתו אדם חולה שאינו מבין כלל את הנהגת הבריאים, ולעומתם יש אדם המבין את חילוקי המדרגות וההנהגה המתאימות לבריא ולחולה.

זה לזה ובחזוק כוחות החיים החומריים יחלשו כוחות הרוח, הרי שיש לצמצם ולכובשם. והסביר מרן הרב (עיין למשל חבש פאר, פרק טז מעמ' מט) שכלל זה שהחומר והצורה מתנגדים זה לזה ולא יכוננו יחדיו (כפי שמופיע למשל ברמב"ם ובחובות הלבבות), אינו נוהג בכל הדורות ואינו תכלית השלמות, שהרי באם צמצום כוחות הגוף והחלשתו הוא עניין עצמי ומוכרח, לא היה זוכה הגוף לשכר המעותד לעתיד לבוא. על כן כותב הרב שחזוק הגוף תלוי במעלת השכל:

אלא שענין הדבר הזה הוא, שכל זמן שהשכל הוא רפה ונוח להתפתות אחרי הבלי הגוף, שלא לעשותם לשם תכלית הנכבדה רק מצד המשכת הרצון הבהמי הגרוע, אז בודאי רעים הם ואשרי הנבדל מהם. מה שאין כן אם השכל חזק מאד עד אשר ימשוך את כל ענין גופני על דרך הקדושה, ואם ירחיב לבבו יגדל ביראה ויגבה לבבו בעבודה, ואם יכבדוהו יראה לישר דרך ד' לרבים כיון שיהיו דבריו נשמעים, לאיש אשר שכלו אמיץ וחזק כל כך עד שמהפך כל עניני הגוף לטובה וברכה, כל מה שיתוסף בגופו חזק ואומץ יתוסף גם בשכלו אומץ וקדושה. (שם)

זאת היא המעלה של נשמות עקבתא דמשחא. בזמן הגאולה מופיעות נשמות המתאימות למדרגת הישר משום חיזוק המעלה השכלית, עד שהשכל מושך אחריו את כל כוחות הגוף. זהו עיקר חידושו של הרב בהכרת נפש דורות הגאולה, שיש בהם עילוי שכלי והכרתי בדעת א-לוהים עד שיכולים ונתבעים לעבוד את ה' בכל כוחות החיים.¹⁸

נמצא אם כן, שבאמת התביעה לחיים שמופיעה בדורות הגאולה מהווה בעיקרה עדות לתביעה הגדולה לקרבת א-לוהים ולדעת א-לוהים. זוהי השאיפה הפנימית והעמוקה של נשמות הדור שחפצות שתתגלה תורה גדולה ופנימית יותר, שנחזור לעולם של נבואה וכיוצא בזה.¹⁹

ב. גילוי מדרגת הישר קשור למעבר מצורך במלחמה עם הרע – סור מרע, למדרגה שבה העיקר הוא גילוי הקודש – עשה טוב. בחוץ לארץ העבודה היא יותר בדרך של סור מרע, ואילו בארץ ישראל היא בדרך של עשה טוב. משום כך בחו"ל העבודה בדרך מלחמה, ובארץ ישראל העבודה בדרך הרחבת הצמצומים והכלים והעלאתם. (משום שבא"י העבודה היא מעין העבודה שקודם החטא, קודם

18. עיין גם שמונה קבצים א', של.

19. עיין גם באורות, ישראל ותחיתו יג, עמ' כח; אורות הקודש חלק ג, מוסר הקודש סג-סד, עמ' צה-צו.

עיין גם אורות, אורות התחיה טו, עמ' סז; שמונה קבצים ו', קסט.

שהתערבבו טוב ברע, שכן א"י לא גושמה ביום זעם (יחזקאל כ"ב, כד; זבחים קיג ע"א).²⁰

והדברים קשורים לכך שבארץ ישראל ניתן להפוך את החושך לאור ומר למתוק.²¹

וכך כתב מרן הרב:

... כל הצדקות וכל הרשעות, כל האמתיות וכל השקרים, כל הטובות וכל הרעות, מצטרפות הכל לאגודה אחת, גדולה ונפלאה, שהטוב העליון של היצירה זורה על גבי כולם.

אשרי אדם מעמיק בעומק הקפת הכללות, הוא ימצא נועם בכל מר, טוהר בכל טומאה, אמת בכל שקר, צדק בכל רשע, ויכוף את כל רע וכל רשע, כל שקר וכל כיעור, להיות מתהפך לאופי האמת והצדק, האור והטוב.

על הפרטים של כללים גדולים הללו כל תורת המוסר העליונה מיוסדת היא.

(אורות הקודש חלק ג, מוסר הקודש קל, עמ' קפה)

לעומת הכובש, שעסוק בהתבדלות מן הרע וכבישתו, הרי הישר מסוגל למצוא את האור והטוב הפנימי שנמצא בכל דבר. הישר הוא המהפך את הרע לטוב.²²

יכולת ועצמה זו, מבאר הרב (מאמר הדור עמ' קיד), רמוזה בפסוקים המתארים את גיבורי דוד (שמאל ב כ"ג; ובפרק המקביל בדברי הימים א י"א). בין היתר מסופר שם על בניהו בן יהוידע:²³

20. על פי דברי הרב חרל"פ, תלמידו הנאמן של מרן הרב, שכתב במי מרום ו – מעייני הישועה פרק יד "העבודה שבא"י והעבודה שבח"ל"; ועיין היטב באגרות הרא"ה חלק ג, סי' תשפד (ההפניה לאגרות מהרב יוסף ק. שליט"א).

21. כמובא בהקדמת הזוהר (ד ע"א), שלהיכל השיבה הקדושה יכולים להיכנס אלו שהם – "די חשוכא מהפכן לנהורא, וטעמין מרירא למתקא". ועיין תניא פרקים ט-י.

22. בדומה שמונה קבצים ז', מו:

... יסוד נצחי הוא "ואהבת את ד' א-להיך בכל לבבך" – בשני יצריך ביצר הטוב וביצר הרע". האהבה אינה שלמה ואינה נובעת יפה ממקור האחדות המטוהרה כ"א כשכוללים את היצרים ביחד, והיצר הרע מתאגד עם היצר הטוב, וכל כחותיו הרעים הנם נאחזים בשורש הטוב ומתהפכים לטובה, לצחצח, להחיות להבהיר ולזקק יותר את להט הטוב. עיין עוד שם מז.

23. שהיה לאחר מכן שר הצבא של שלמה המלך (מלכים א ד', ד). חכמינו בגמרא אמרו שהיה גדול בתורה ובחכמה וראש הסנהדרין (ברכות ד ע"א).

וּבְנֵיהוּ בֶן יְהוֹדָע בֶּן אִישׁ [כתיב: חי] חֵיל רַב פְּעָלִים מְקַבְּצָאֵל הוּא הִפָּה אֶת שְׁנֵי אֲרָאֵל
מוֹאֵב וְהוּא יָרַד וְהִפָּה אֶת [כתיב: האריה] הָאָרִי בְּתוֹךְ הַבָּאָר בְּיוֹם הַשְּׁלֵג: וְהוּא הִפָּה
אֶת אִישׁ מִצְרַיִ [כתיב: אשר] אִישׁ מְרָאָה וּבְיַד הַמִּצְרַיִ תְּנִית וַיֵּרַד אֵלָיו בְּשֹׁכֵט וַיְגֹדֵל אֶת
הַתְּנִית מִיַּד הַמִּצְרַיִ וַיִּהְרָגֵהוּ בַּתְּנִיתוֹ: (שמואל ב כ"ג, כ-כא)

בניהו בן יהודע מלא חיים, מלא חיל-גבורה. "מקבצאל" – שריבה וקבץ פועלים לתורה" (ברכות יח ע"ב). בכוחו הוא מסוגל להכות אף את האריה, והוא אף לוקח את כלי המלחמה מן המצרי ומשתמש בכלי הנשק שהופעל נגדו להריגת המצרי.

על כך כתב הרב:

שאינן שום מלחמה כבדה לו, שכל כח אדיר המתחבר עם המניעות היותר נמרצות הוא מנצח, ושכל מה שיש להשתמש בו לטובה הנם שבים תחת ידו להגביר אונן, הודו ונצחו.²⁴

ח. מחיבור טבעי לחיבור של בחירה והכרה

כאמור בפתיחה למאמר, בדורותינו רבתה הכפירה, לעומת דורות קודמים. מרן הרב ביאר שסיבת הדבר נעוצה בעומקה בשוני מהותי בין הדורות: בתחילה, חיבור ישראל לתורה ולמצוות נעשה באופן טבעי והכרחי. במדרגת חיים זו, החיבור והקשר של האדם מישראל לה' הוא הכרחי וטבעי, ומשום כך קיימת נאמנות בסיסית לדבר ה'. אמנם דווקא מפני טבעיות הקשר, הצדדים של ההכרה והדעת שבקשר אינם מתגלים.

24. לאור דברים אלו, יובן הביטוי כובש ביתר העמקה.

השימוש בלשון כובש ולא בלשון אחרת מבקש לרמוז כי אמנם הכובש איננו משתמש בכל כוחותיו בעבודת ה', אך הוא אינו מבטל ועוקר לגמרי את אותם כוחות אלא רק כובשם, ובע"ה יוכל להשתמש בהם לאחר עידונם והתעלותם. וכך כתב הרב בערפילי טוהר עמ' סט [שמונה קבצים ב', קצד]:

כשמרגישים איזו פחיתות של מידה רעה בפנימיות הלב, אין לאסור מיד המלחמה לעקור את התכונה של המידה, כי אולי תצטרך תכונה זו במקום אחר לטובה. גם אין להחליט על פי הסקירה הראשונה שהמידה הנדמית לרעה היא רעה. אלא כיון שלפי הסקירה הישירה הרי התכונה מוכרת לרעה, **צריכים לכובשה**, להעלימה, לכסות עליה בתורה ובמעשים טובים. תחת המכסה העתיק הזה, הרי היא מתפתחת באופן טוב, והיא מזדככת ומסתננת, ובהמשך הזמן תופיע באור בהיר של מידה עליונה טובה. ובדרך הלימוד והחינוך העצמי, המצורף להשכלה גבוהה במושגים הרוחניים, יתבארו כמה דרכי עצות, איך להשאיר הכחות הנפשיים ודרכי התפעלויותיהם במצבם הבריא, **ולהעלותם במעלות הקודש**.

אך בדורותינו עוברים אנו לעידן חדש, בו הקשר מתגלה מתוך בחירה. במדרגה זו היסוד הטבעי של הקשר מתרופף נשבר ונעלם, אך במקומו הולכת וצומחת מדרגת קשר הנובעת מתוך הבנה והפנמה, מתוך עולמות של דעת ובירור ההתאמה והשייכות.²⁵

סוגיה יסודית זו קשורה ליחס שבין נשמות הכובש והישר. בעבר יכלו להופיע נשמות של כובש, וגם אם היו באדם התנגשויות ומלחמות רבות בין רצונו לרצון ה', הוא המשיך לקיים את מצוות ה' משום הנאמנות וקבלת העול שהיוותה בסיס לקשר. אמנם כעת, משקיים ניגוד באדם בין רצונותיו לרצון ה' – הוא מבעט בקשר, משום שכעת יסוד הקשר אינו מפני קבלת העול הטבעית, אלא מפני הבחירה וההזדהות השכלית.

תופעה זו, אשר נראית במבט גלוי שלילית, היא חיובית בשורשה – מפני שכעת נתבעים אנו לגלות את מדרגת הישר, מדרגה בה האדם חי בהרמוניה שלמה עם רצון ה' מתוך הבנה ודעת. נמצא שגילויי הכפירה, מהווים בשורשם עדות לכך שכעת הולכת ומתגלה מדרגת הישר. חוסר המוכנות לחיות במצב של מלחמה פנימית נובע מההכרה, שאכן המציאות הולכת ומתעלה לעבר המצב העליון והשלם של גילוי מדרגת הישר.

נספח: הרחבת דברים בשיטת הרמב"ם

בגוף המאמר הבאנו את דברי בעל הכתב והקבלה שכתב שהוסכם שלא כרמב"ם. אף מדברי הרב קוק עולה שהאידיאל הוא מדרגת הישר (ולא מצאנו שחילק בין מצוות שונות כמו הרמב"ם). יש מקום להעמיק בדברי הרמב"ם עצמם, ובפרט שלכאורה קשה מדוע הרמב"ם רואה ערך בלרצות הפך רצון ה'.

א. כפי שהסברנו את דברי הרמב"ם בגוף המאמר, נראה שהוא ראה ערך לכתחילאי בכך שיש קבוצת מצוות שכל הקיום שלהן נובע מפני ההתבטלות לצו הא-לוהי כביטוי לקבלת עול מלכות שמים.

ייתכן שגם מרן הרב קוק יודה שבמשך אלפי שנים, הייתה חשיבות גדולה לקיום המצוות מתוך קבלת עול ללא עוררין, ורק מכוחה, ניתן כעת – בדורות של גאולה,

25. עיין אורות, אורות ישראל א' יג, עמ' קמב ובשמונה קבצים א', תרמג.

להתרומם למדרגת חיים בה קיום המצוות נעשה בצורה טבעית ומתוך תחושת ההתאמה והשייכות.²⁶

ב. הרמב"ם בדבריו חילק בין מצוות שכליות אשר טעמן מובן ובין מצוות שהן בגדר חוקה. אמנם יש מקום לבאר, שככל שהאדם הולך ומתעלה בהכרתו ודבקו בה', וכן ככל שהמציאות הולכת ומתעלה, הרי שיותר ויותר מצוות הולכות ונהיות מובנות, וממילא האדם ימאס במה שנוגד את רצון ה'.

באופן דומה, בשונה משלמה המלך, החכם מכל אדם, אשר השיג והבין את טעמי התורה מלבד פרה אדומה הנקראת חוקה (עיין פסיקתא רבתי י"ד; במדבר רבה י"ט, ג ועוד) – משה רבנו, שעלה למרום לקבל תורה, זכה אף להבין טעמה, כאמור במדרש:

"ויקחו אליך פרה אדומה" – א"ר יוסי ברבי חנינא: אמר לו הקב"ה למשה: לך אני מגלה טעם פרה, אבל לאחר – חקה. דאמר רב הונא: כתיב "כי אקח מועד אני מישרים אשפוט" (תהילים ע"ה, ג). (במדבר רבה י"ט, ו)

ומהמשך דברי המדרש עולה שלמדרגה זו, אנו נזכה בעתיד:

... דברים המכוסין מכם בעולם הזה עתידים להיות צופים לעולם הבא. כהדין סמיא דצפי, דכתיב "והולכתי עורים בדרך לא ידעו" (ישעיהו מ"ב, טז), וכתיב "אלה הדברים עשיתם ולא עזבתם" (שם) – "אעשה" אין כתיב כאן, אלא 'עשיתם' – שכבר עשיתי לרבי עקיבא וחביריו. דברים שלא נגלו למשה – נגלו לר"ע וחביריו...

והדברים מתחברים לכך שבזמן הגאולה אנו הולכים ומתקרבים לאותה מדרגה גבוהה בה התורה תנבע מעצמות חיינו, וכדברי חז"ל:

אמר הקב"ה לישראל: בעולם הזה היתה רוחי נותנת בכם חכמה, אבל לעתיד לבא רוחי מחיה אתכם, שנאמר: "ונתתי רוחי בכם וחייתם" (יחזקאל ל"ז, יד). (שמות רבה מ"ח, ד)

וכלשון מרן הרב:

לשעבר תורה נתתי בכם, בכם. לעתיד – חיים אני נותן לכם.

(אורות הקודש חלק ג, מוסר הקודש צה, עמ' קלח)²⁷

26. עיין גם בדברי הרב קוק בעין אל"ה (ברכות ב, פרק ו אות כד) מהם עולה שלעתיים יש ערך דווקא למדרגת הכובש על פני הישר.

27. "אמר רבי אבין בר כהנא אמר הקב"ה תורה חדשה מאתי תצא – חדוש תורה מאתי תצא" (ויקרא רבה י"ג, ג, וראה גם קהלת רבה י"א, ח). הזכייה בתורה חדשה, משמעותה היא יציאה

ג. ייתכן וכל דברי הרמב"ם אמורים מצד המבט המוסרי, אך גם הוא מודה שהנשמה הא-לוהית ודאי חשה ומרגישה מה שייך לה ומה לא מצד הרצון הא-לוהי.

או בדרך קרובה – דברי הרמב"ם עוסקים ביסודם בתורת ההדרכה לאדם הפרטי, ואכן מצד הופעת המדרגה הפרטית קיימות מצוות לא מובנות, ומשום כך לא ניתן לרצות אותן, אך בארץ ישראל מופיעה מדרגה עליונה וכללית – ובמדרגה זו אכן מתגלית ההתאמה הקיימת שבין ישראל לכלל המצוות.

ד. דומה שאף מתוך דברי הרמב"ם עצמם ניתן להוכיח שהחלוקה בין עניינים שהגנות מובנת בהם והם רעים, לעומת מצוות שעל פי השכל אין בהם גנות מוסרית – היא תוצאה של המדרגה של העולם בעקבות חטא אדם הראשון, אך במציאות עליונה יותר ייבחנו הדברים בצורה שונה, ונבאר את הדברים.

הרמב"ם ביאר את ההבחנה שבין טוב ורע ובין אמת ושקר:

אמנם המגונה והנאה – הוא במפורסמות, לא במושכלות. כי לא יאמר: השמים כדוריים – נאה, ולא, הארץ שטוחה – מגונה. אבל יאמר, אמת ושקר. וכן בלשונו יאמר על הקושט ועל הבטל – אמת ושקר, ועל הנאה והמגונה – טוב ורע. ובשכל ידע האדם האמת מן השקר. וזה יהיה בעניינים המושכלים כולם. (מורה הנבוכים א', ב)

המונחים טוב ורע מתייחסים לדברים נאים או מגונים, אך ביחס לעניינים מושכלים לא שייך לדבר במושגים של טוב ורע אלא של אמת ושקר. לדוגמה, לעשות חסד זה טוב ואילו לרצוח זה רע, אך להגיד שכדור הארץ הוא מרובע – דבר שאינו נכון מצד השכל, אין שייך בו טוב ורע אלא אמת ושקר.

וכתב שם כי לפני חטא אדם הראשון – האדם הצטוו והבחין בין אמת ושקר, אך בעקבות אכילתו של האדם מעץ הדעת טוב ורע, ירד העולם למדרגת חיים שבה שולטים המושגים טוב ורע, עיין שם בדבריו.

לאחר החטא, העולם ירד למדרגת טוב ורע, ומצד מדרגה זו האדם השלם סולד רק ממה שניכר כרע, אך מה שהוא שקר – אין האדם יכול עדיין לסלוד ממנו. משום כך באותן מצוות שלא שייך לומר בהן טוב ורע – אין דרישה מהאדם שלא לרצות

וחשיפה של כל הסודות הגנוזים בתורה, גילוי של הפנימיות היוצאת מאת ה' (וכך יש להבין את לשון הכתוב "מאתי תצא", היינו לעתיד יתגלו הסודות היוצאים מאותו מקום נסתר ופנימי שאצל ה'). וכן הוא בזוהר הקדוש (זוהר חלק ג, כג ע"א), שלעתיד לבוא עתידים להתגלות סודות התורה, וכן "ולזמנא דאתי זמינין לאסתכלא בנשמתא דנשמתא דאורייתא" (זוהר חלק ג, קנב ע"א).

את העברה. אך בעולם עליון יותר – בעולם של אמת ושקר – האדם יחיה את רצון ה' במדרגה היותר טבעית, וידע לזהות מהם אמת ושקר, וכי כל עברה, גם מה שלפי המוסר האנושי אינו מגונה, היא שקר ומשום כך האדם ייבדל ממנה.

לאור דברים אלו ניתן לומר, שבדורות הגאולה אנו הולכים ומתקנים את חטא אדם הראשון ומתקרבים לעבר המדרגה של אמת ושקר, ומשום כך מתגלית מדרגת הישר בכל המצוות.²⁸

28. בכיוון חשיבה זה מצאתי סייעתא בדברי השפת אמת:

כתיב "אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה". ובגמרא תענית איתא: "לא הכל לאורה. צדיקים – אורה, ולישרים – שמחה". פרש"י שם דשמחה עדיף מאורה ע"ש. ונראה כי ישר הוא כמו שהיה קודם החטא דכתיב "עשה את האדם ישר" (קהלת ז', כט). ואחר החטא שנעשה תערובות טוב ורע אז נעשה בחינת צדיק ורשע, כי צדיק הוא ברובו כמ"ש כל שזכותיו מרובין הרי זה צדיק. אבל בחינת ישר הוא שלא יהיה שום התנגדות. לכן כתיב בנח "איש צדיק". ואברהם אבינו התחיל לתקן כל שורש החטא והוא הדרך שזכו בני ישראל בכח התורה. כדכתיב "יצפון לישרים תושיה" (משלי ב', ז), וזה אי אפשר להיות בדרך הטבע. רק האבות המשיכו זה הדרך לעולם. ועל זה כתיב "ולישרי לב שמחה" – כי שמחה הוא כשאין תערובות סטרא אחרא כלל. וכמו שהיה קודם החטא. כשמחך יצירך בגן עדן מקדם. (שפת אמת נח תרנ"ב ד"ה כתיב) הרי שכתב שישר הוא קודם חטא אדם הראשון וצדיק הוא לאחר שיש תערובות טוב ורע. ומדרגת נח, שהיא מדרגת הטבע – היא במדרגת הצדיק, ואברהם הולך מחדש מדרגה חדשה, מעל הטבע – מדרגת הישר. ולמדרגה עליונה זו אנו שבים בעת חזרת האומה לארצה.